

Ђорђе Јанковић,
Филозофски факултет, Београд

Словенски и српски погребни обред у писаним изворима и археолошка грађа

[Dorđe Janković: SLAVIC AND SERBIAN MORTUARY RITUAL IN WRITTEN SOURCES AND ARCHAEOLOGICAL MATERIAL \[Summary\]](#)

Извор: Гласник Српског археолошког друштва, број 17, Београд 2001.

Овде су преведени писани извори грчког, арапског, латинског и словенског језика, који описују погребне обреде Словена, а међу њима и Срба. Археолошки су потврђени неки делови обреда: подизање обредног станишта за умрлог, самоубиство жена, "анђеосмрти", погребна гозба, "жртвеници" (громиле).

Кључне речи: Средњи век, писани извори, Словени, Срби, погреб.

УДК: 393.9(=810.1 =861)(093.32)"653"

Код нас је посвећивана мала или никаква пажња нашем словенском пореклу, и Словена уопште. У средишту пажње била је епоха Немањића и њихових наследника, проучавана кроз писане изворе, уметничке и грађевинске споменике (без коришћења археолошких извора), а на тлу државе кнеза Лазара и његових наследника, чије се границе подударају углавном са границама данашње Републике Србије. Нашим стручњацима остали су непознати писани извори из или о Раном средњем веку, драгоцене за тумачење археолошких појава. Међу њима посебно место имају сведочанства о погребном обреду, важном делу традиционалне културе свих народа. Да би се ти подаци, важни за проучавање нашег порекла, учинили подједнако доступни свима, овде се даје њихов превод на српски језик, не из изворника, већ ретко са оригинала, а најчешће са руских и пољских превода. То значи да компетентни преводилац у будућности може нешто изменити у мојим преводима. На крају је сажетак о погребним обредима, са освртом на археолошке податке. Зато је овај реферат и текст пред читаоцима неуобичајен за рад за средњовековну археологију - нису у питању нова истраживања заснована на археолошкој грађи.

ТЕОФИЛАКТ СИМОКАТА, *Историја* VI 9,^[1] крај VI столећа, о доњеподунавским Словенима:

"Варварин (краљ Мусокије)* био је мртав пијан. Јер баш тога дана давао је даћу своје покојном брату, као што је то њихов обичај."

ПСЕУДО МАВРИКИЈЕ, *Стратегикон* XI 6^[2] крај VI - почетак VII столећа, о доњеподунавским Словенима:

"И њихове жене честите су изнад сваке људске природе, тако да већина њих смрт својих мужева сматра сопственом смрћу и својевољно се угушују,** не сматрајући животом живљење у удовиштву."

СВЕТИ БОНИФАЦИЈЕ^[3] пише 745-746. године енглеском краљу Елтибалду против распусног живота:

"А у Венета, тог најгорег и најстрашнијег људског рода, толико се узајамно воле и поштују супрузи, да жене, када им муж умре, не желе живети. И међу њима је поштована жена која себи сопственим рукама задаје смрт и на истој ломачи изгори са мужем."

АЛ БЕКРИЈА^[4] пише 891-892. о Србима, користећи старије изворе (видети даље, под Масуди):

"Плеће које споменуемо, што се назива Сербин (Србин), спаљује се у огњу, када им умре вођа и спаљују своје јахаће коње. Њихов поступак је подобан поступању Индуса."

МАСУДИ,^[5] пише своје дело *Златни лугови* око 920-950; његови подаци о Словенима Југоисточне Европе морају се датовати до краја VIII столећа, када је уништена моћ Авара и Лангобарда, о којима уједно пише. Ако одломак о Бугарима (односно Словенима који живе са њима) потиче из истог његовог извора, онда је доња граница датовања досељење Бугара у Подунавље до 680. Међутим, подаци о Словенима и Русима који живе са Хазарима свакако су млађи, мада старији од Ибн Фадланових из 920. (видети даље). Тадеуш Левицки^[6] сматра да се подаци о Србима односе на Полабске (Лужичке) Србе, а заправо на Пољаке, верујући да је реч о подацима из доба ал Бекрија и Масудија, када су Срби на Лаби наводно већ нестали, а Срби Далмације су тада били хришћани.

О Словенима уопште:

"Велики део њихових племена су пагани, који спаљују своје мртве и поштују их." (стр. 125)

О Бугарима, за које се зна да су сахрањивали покојнике:

"Ако у Бугара ко умре, они окупљају све његове слуге и свиту, говоре им неке поучне речи, а затим их спаљују са мртвацем и говоре - ми их спаљујемо на овом свету, зато неће бити спаљени на оном свету. Поред тога, они имају велике храмове; када неко умре, они га закључавају у том храму заједно са његовом женом и слугама, који тамо остају док не умру." (стр. 127)

О Словенима у Хазарском каганату:

"Што се тиче пагана, у земљи хазарског владара, нека племена од њих су Словени и Руси. Они живе у једној од две половине тог града (Итил) и спаљују своје мртваце са њиховим јахаћим коњем, оружјем и украсима. Када умре мушкарац, са њим се спаљује његова (дотле) жива жена; ако умре жена, муж се не спаљује; а ако умре самац, жене га по смрти. Њихове жене желе да се спале зато да би са њима (мужем) ушле у рај. То је један од поступака Индуса, како смо то напред напоменули; само што је код Индуса тај обичај такав, да се жена спаљује само када она сама на то пристане." (стр. 129)

О свим Словенима:^[7]

"Плеће које споменуемо под именом Сарбин, спаљује се на огњу, када им умре владар (кнез) или старешина (жупан); они спаљују и његовог јахаћег коња. Они имају обичај, сличан обичајима Индуса; то смо делимично помињали напред у овом делу, при опису планине Кабха и Хазарске земље, када смо говорили да се у Хазарској земљи налазе Словени и Руси, и да се они спаљују на ломачама." (стр. 136-137)

ИБН ФАДЛАН^[8] описује погребни обред Руса, коме је присуствовао приликом боравка у Бугарској на Волги (Итил) 921. године. Он описује и сурове делове обреда које није могао видети, већ их докучује на основу нагађања свог преводиоца, такође Арапина:

"Мени су говорили да они са својим умрлим старешинама чине такве ствари, од којих је спаљивање најмање чудна; зато сам веома желео да томе присуствујем, када сам сазнао за смрт код њих важног човека. Они су га положили у гроб који су покрили кровом, за наредних десет дана, док нису завршили шивење његове одеће. То се ради овако: сиромашном човеку праве невелик брод, полажу га у њега и спаљују; богатом човеку сакупљају имовину (деле је на три дела: трећину дају породици, за трећину му шију одећу, а за трећину купују жестоко пиће, које пију у онај дан када његова млада жена изврши самоубиство и спали се заједно са својим домаћином. Они су предани вину, пију га и дању и ноћу, тако да понекад умире неко од њих са чашом у руци. Када умре њихов старешина, његова породица пита његове девојке и момке: ко ће од вас умрети са њим? Неко ће рећи - ја! Када тако каже, то му постаје обавеза, није дозвољено предомишљање, чак и да пријављеник то жели, то се не допушта; углавном то раде девојке.

Када је умро споменути човек, питали су његове драгане, која ће умрети са њим, и једна од њих је одговорила - ја! Потом су одредили две девојке, да се старају о њој и да буду са њом, где год да пође, понекад јој чак перу ноге својим рукама. Затим су предузели да му кроје одећу и припремају све потребно. А млада жена је пила сваки дан и певала, веселећи се и радујући се. Када је дошао дан одређен за спаљивање њега и младе жене, пошао сам до реке где је био његов брод, а он је већ био извучен (на обалу) и за њега су начинили четири носача од различитог дрвета, а около су поставили дрвене ликове, налик дивовима (натприродним бићима). Брод су дигли на те носаче и почели да иду около говорећи речи мени неразумљиве, а он је још увек био у свом гробу, још га нису извадили. Затим су донели лежај, поставили га на брод и покрили везеним ћилимима, византијском свилом и јастуцима од византијске свиле. Затим је дошла стара жена, коју називају анђелом смрти, и сложила на лежај све горе поменуто; она је управљала шивењем и његовим припремањем, она је такође преузела младу жену и ја сам је видео црну, дебелу, немилосрдног изгледа.

Пошто су дошли до његовог гроба, извадили су (насуто) земљу са дрвеног крова, као и само дрво (зидове и кров), извукли мртваца у огртачу у коме је умро, и ја сам га видео поцрнелог од хладноће те земље (поднебља). Они су раније ставили са њим у гроб жестоко пиће, храну и лауту (или балалајку); сада су све то изнели. Он се није ни у чему променио, осим боје. Њему су обукли панталоне, чарапе, обућу, прслук и свилен капут са златним дугметима, на главу су му ставили капу од свиле и самуровине и пренели га у шатор који се налазио на броду, сместили га на тепих и подупрли га јастуцима; донели су жестоко пиће, воће и мирисно биље и ставили пред њега; донели су такође хлеб, месо и лук и положили пред њега; донели су такође пса, расекли га на два дела и убацили у брод. Затим су донели сво његово оружје и положили га уз њега; затим су гањали два коња док их нису исцрпили, а потом су их убили мачевима и месо им убацили у брод; затим су довели два говечета, такође их убили и убацили у брод; затим су донели петла и кокошку, заклали их и убацили тамо. А млада жена, што је требало да умре, ишла је около и улазила у сваки шатор, и спајала са његовим власником, при чему јој сваки говораше: "кажи свом господару, да сам ја то урадио из љубави према теби."

Када је настало средње време између поднева и вечери, у петак, повели су младу жену ка нечему налик постољу, она је стала на руке мушкараца, подигла се на то постоље, рекла нешто на свом језику и била спуштена. Затим су је поново подигли, она је урадила исто што и први пут и њу су спустили; подигли су је и трећи пут и она је урадила као и прва два пута. Потом су јој дали кокош, она јој је одсекла главу и бацила је, а кокош су узели и убацили у брод. Упитао сам тумача о њеним радњама, а он ми је одговорио: први пут је рекла: "ево видим оца свог и мајку своју!" други пут - "ево видим све умрле рођаке како седе!" трећи пут је казала - "ево видим мог господара како седи у рају, а рај је предиван, зелен; са њим се налазе одрасли мушкарци и дечасти, он ме зове, зато ме водите њему." Њу су повели ка броду, она је скинула наруквице и дала их старој жени, званој анђеоској смрти, та жена ће је убити. Затим је скинула накит са ногу, и дала га двома девојкама које су јој служиле; оне су ћерке оне познате под именом анђеоској смрти. Потом су је дигли на брод, али је (још)

нису увели у шатор, и мушкарци су пришли са штитовима и моткама и дали јој чашу жестоког пића, над којом је она певала и испила је; тумач ми је казао да се тиме она опрашта од својих другарица. Затим су јој дали другу чашу, коју је она узела и запева дугачку песму; старица ју је пожуривала да испије чашу и уђе у шатор, где јој је господар. Ја сам је видео неодлучну, она је хтела да уђе у шатор али је кренула између шатора и брода; старица ју је ухватила за главу, увела је у шатор и сама ушла за њом. Мушкарци су почели да ударају моткама по штитовима, зато да се не би чули звуци њених крикова, да то не би уздржало друге младе жене од жеље да умру са својим господарима. Затим је ушло у шатор шест људи и сви су се заједно спајали са младом женом; затим су је положили уз њеног господара - мртваца; двојица су је ухватили за ноге а двојица за руке, а старица, звана анђеосмрти, обмотала је око њеног врата конопца, чије крајеве је дала двојици да га стежу, пришла је са великим ножем и почела да га убада међу њена ребра, а она двојица мушкараца су је гушили док није издахнула. Затим је пришао најближи рођак тог покојника, узео комад дрвета и запалио га, пошао уназад ка броду, држећи једном руком комад дрвета, а другу руку на отвореној задњици (придржавајући панталоне?), док није запалио оно дрво које су поставили под брод, пошто су већ положили усмрћену младу жену поред њеног господара. После тога су пришли (остали) људи са лучем и дрвима, сваки је имао запаљен комад дрвета, који је убацио међу дрва (под бродом) и огањ је захватио дрва, затим брод, затим шатор са мушкарцем, младом женом и свим што се у њему налазило, потом је дунуо јак, страشان ветар, пламен је ојачао и све се жешће разгоревао.

Поред мене је стајао један од Руса, и чуо сам како разговара са тумачем који је био поред њега. Питао сам га о чему су разговарали, а он ми је одговорио да му Рус рече: "Ви Арапи сте глуп народ, јер најдражег и најпоштованијег међу људима за вас, спуштате у земљу, где га једу гмизавци и црви; ми га спаљујемо у огњу, у једном магновењу, и он у исти час улази у рај." Затим се прегласно насмејао и казао: "Његов господар (Бог) је због љубави према њему послао ветар, па ће га (ватра) захватити за трен. И заиста, није прошао ни сат како су се брод, дрва, умрли мушкарац и млада жена потпуно претворили у пепео. Потом су саградили на месту брода, где су га извадили из реке, нешто налик кружној хумци; поставили су у средину велико стабло дрвета 'халнц' (буква или бреза), написали на њему име (умрлог) човека и име руског владара и разишли се."

ИБН ДАСТА^[9] односно Ростех, пише *Књигу драгоценог блага* око 930-940, у којој описује погребни обред Источних(?) Словена:

"Када умре неко од њих, они спаљују његово тело. Њихове жене, када им неко умре, нагрђују ножем руке и лице. Следећег дана по спаљивању покојника, одлазе на место где је то обављено, сакупљају пепео и стављају га у урну, коју затим смештају на хумку. Годину дана по смрти покојника, узимају двадесет крчага меда (медовине), некад мало више а некад мало мање, и носе их на ону хумку, где се окупља породица покојног, једу, пију и затим се разилазе.

ИБН ХАЈКАЛ,^[10] писао око 976-7:

"Руси су народ који спаљује своје мртве. Са оним богатим спаљују њихове драгане да би спасле душе, како то раде у Гани, Кугу и у областима Индије, у Кануц и у другим местима."

ЛАВ ЂАКОН, у шестом поглављу девете књиге своје *Историје*^[11] описује погребне обреде Руса на десној обали Дунава, после пораза код данашње Силистрије 971. године:

"И онда, када је наступила ноћ и засијао пун месечев круг, Скити изађоше у равницу и почеше да сакупљају своје мртве. Они су их натрпали испред бедема, запалили много ломача и спалили их, заклавши при том по обичају предака много заробљеника, мушкараца и жена. Завршивши ту крваву жртву, они су угушили (неколико) одојчади и петлова, давећи их у водама Дунава. Кажу да Скити поштују тајне Хелена, приносе по паганском обреду жртве, и обављају преливања по

умрлим, научивши се томе или од својих филозофа Анахарсиса и Замолаксиса,^[12] или од сабораца Ахила.

ТИЕТМАР,^[13] епископ Мерсебуршки, бележи под 1018. годином, поводом удаје Оде, жене краља Болеслава Храброг, обичаје у Пољској, у време њеног оца кнеза Мјешка:

"У време њеног оца, који беше паганин, свака супруга после мужевљеве смрти, обезглављиваше себе (убијала се)."

Предање о прошлим временима^[14] са почетним летописом обликованим до око 1100, описује погребне обичаје руских Вјатића, Радимића, Северјана и Кривића:

"И ако ко умре, приређивали су му тризну, затим су правили велику камару (дрвета), полагаали на њу мртваца и спаљивали га, а после, скупивши кости, стављаху их у невелик суд и остављаху на ступове уз путеве, како раде и данас Вјатићи."

КОЗМА ПРАШКИ, *Чешки летопис*, III 1,^[15] пише како се краљ Бжетислав II борио против паганства:

"Искоренио је сахрањивање по шумама и пољима, као и ступове које су по паганском обреду постављали на раскршћима, где се наводно душе одмарају; такође и паганска играња, која су чинили над својим мртвима, призивајући сенке предака и играјући, стављајући на лице маске."

ДОМЕНТИЈАН, *Живот Светога Симеона*,^[16] наводи посланицу Стефана Првовенчаног Светом Симеону (1196-1200), односно игуману Методију, у којој се пише како је велики жупан Стефан Немања разрушио "жртвенике" и "идоле", заправо громиле:

"Благодаћу и силом светога Духа и поспешењем Владике твога Христа, ти пропале стече и расточене сабра, и обогати убоге, и пало уздиже, и неславно прослави, и свечасном силом Христа твога и благодаћу даном ти од Бога одагна варљиви мрак безбожних јеретика, и уништи њихове јереси, и разруши њихове жртвенике, и сакруши њихове идоле, и злославну успомену њихову сасвим истреби, и славу њихову без остатка угаси, и пројави зраке добре воље у целом твом отачаству, и постави цркве Христове, и све обнови светим Духом, и све нас научи једногласно славити и опевати пречасно и велелепно име Оца и Сина и светога Духа."

СТЕФАН ПРВОВЕНЧАНИ, пишући *Живот Светог Симеона*,^[17] бележи речи неке жене о постојању кумира:

"И бих у тих законопреступника и видех, господине, да заиста служе отпаднику од славе Божје, самоме сотони. И не могући трпети смрада глухих кумира и мрске јереси, истргавши се из руке њихове и пребегавши, вапијем држави твојој: порази крстом оне који се боре с нама, да науче нечастиви непријатељи како је моћна вера твоја, господине."

Из ових, углавном шкртих података, може се разабрати у основном погребни обред Словена и Срба, у време док су спаљивали мртве, а и извесно време после тога. Овде се нећу упуштати у разматрање словенског погребног обреда, јер би то било преопширно, и о коме је писано,^[18] већ ћу се само осврнути на неке археолошке налазе који се могу поредити са писаним изворима.

Даћа, као и тризна, је обредна гозба. Она може бити пропраћена разбијањем коришћеног посуђа, како то показују археолошки налази. Доказ о обављеном обреду пред покојним, могу бити

животињске кости, поломљене, целе, понекад нагореле или изгореле, као и уломци поломљеног посуђа. По нагорелости костију може се просудити да ли су у ломачу бацани комади печења (ако су нагорели крајеви), или је у гроб или на гроб стављан комад печења (ако је кост цела). Такви налази су познати из громила,^[19] али је нарочито драгоцене необјављено откриће тризништа у Свачу, граду смештеном између Скадра и Улциња. Ту сам поред зграде са две рановизантијске гробнице, са јужне стране, открио мању каменом поплочану површину, на којој је било трагова ватре, животињских костију и уломака рановизантијске грнчарије позног VI - раног VII столећа.

Самоубиство жене да би се спалила заједно са мужем, археолошки се може потврдити само посредно. То може бити симболичан откуп у виду неког женског предмета положеног у гроб спаљеног покојника, који није изгорео, као што су наушнице, прстен или слично. У неким хумкама нађени су остаци две спаљене особе, старије и млађе.^[20] У једној хумци из Гароа, у Полабљу, нађени су остаци два покојника и трагови два стуба на супротним странама, па је аутор истраживања закључио да је реч о урнама постављеним на стубове,^[21] не познајући податке Ибн Дасте и остале о словенском погребу. Ту је управо реч о археолошком сведочанству побијања стубова за самоубиство жене покојника, чији је пепео потом сахрањен на истом месту. У осталим истраженим хумкама није било таквих трагова стубова, а ни више од једног спаљеног покојника.

Ибн Фадланови подаци су посебно значајни, јер се могу упоредити са археолошким налазима. Обредно станиште - привремени гроб, потврђени су у српским громилама, и у многим словенским гробним хумкама.^[22] У српском погребном обреду појављује се и чамац, уместо брода, а веровање у одлазак душа умрлих низ воду у море потврђено је на више начина.^[23] Скрећем поново пажњу на повезаност овог дела погребног обреда са морем и мором, а поред тога и на старозаветни потоп и наша предања о средњевековним градовима подигнутим на стрмим литицама, где се налазе алке на које су некада везивани бродови. Жена "анђео смрти" потврђена је археолошки. Из Тесалије потиче налаз малих бронзаних ликова позног VI-VII столећа.^[24] Поред представа различитих домаћих и дивљих животиња, укључујући вука који односи прасе и медведа који хвата дете, налазе се и неколико људских ликова. Приказан је обучен човек, вероватно жупан; ратник у кошуљи са секиром; коњаник са мачем; гола жена са детом у наручју и китаром у руци; жена у сукњи раширених руку са перјем, у виду крила. Очигледно, на почетку живота је млада жена, музика, рађање, радост, а на другој страни старост и смрт, али са крилима. "Анђео смрти" је женски посредник у одласку душе на небо, а мушки посредник је огањ (Агни).

За разумевање историјских збивања у Србији XII-XIII столећа, подељеној на источну и западну државу, неопходно је правилно тумачење података о делатности великог жупана Стефана Немање и архиепископа Светог Саве на учвршћивању православља. Историографија та питања без археолошких извора не може да реши, или не жели. "Идоли" и "кумири" Стефана Првовенчаног могу се најпре изједначити са "дивовима" Ибн Фадлана, податком Масудија о поштовању мртвих и податке временски блиског летописа Козме Прашког о душама умрлих. У садашњем недостатку археолошких података, могу се навести млађи надгробни споменици са ликовима покојника, или крајпуташа. Велики жупан Стефан Немања је разрушио и "жртвенике", а о њима већ постоје археолошки подаци. То су громиле, које су некад садржавале дрвену зградицу - споменик, где су одржаване даће и помени; њихов изглед је сачуван у неким позносредњевековним мраморима.^[25] У околини Сјенице откривене су громиле са много животињских костију, које се могу датовати уломцима грнчарије, накитом и другим предметима у XII столеће.^[26] Дакле, Свети Симеон је забранио старинске погребне обреде које су упражњавали хришћани а не јеретици, као што је и Светом Стефану Првомученику одржан сличан погребни обред.^[27] Колико је у томе успео остаје да се истражи, али каснија примена мраморова, појава чамаца или дрвених гробница, показују да се много од старих обреда сачувало на западу.

Напомене

1. *Византијски извори за историју народа Југославије* 1, превод Ф. Баришић - М. Марковић, Београд 1955,116,

* У заградама су допуне текста, углавном моје.

2. *ВИИИЈ* II, 132, превод Ф. Баришић- Б. Кресић.

** Преведено је - "задављују".

3. H. Zoll-Adamikowa, *Wczesnosredniowieczne cmentarzyska cialopalne Slowian na terenie Polski I*, Wroclaw-Warszawa-Krakow-Gdansk 1975, 282-283.

4. T. Lewicki, *Obrzedy pogrzebowe poganskich Slowian w opisach podruznikuw i pisarzy arabskich glownie z IX-X w*, *Archeologia (Warszawa-Wroclaw)* 5 (1952-1953) 151.

5 Превод према А. Я. Гаркави, *Сказания мусульманских писателей о Славянахъ, и Русскихъ половине VII века до конца X века по р. X.*), Санктпетербургъ, 1870.

6. T. Lewicki, н. д., 151-152.

7-T. Lewicki, н. д., 151, даје сличан превод на пољском.

8. А. Я. Гаркави, н. д., 96-100.

9. А. Я. Гаркави, н. д., 264-265.

10. Исто, 221.

11. Лав Ђакон, *Историја*, превод М. М. Копеленко, коментар М. Я. Сюзюмов, Москва 1988,78.

12. Анахарсис је забележен 590. пре Христа, а Замолакис, Скит/Гет, ширио је идеје свог учитеља Питагоре међу Скитима: *исто*, коментар М. Я. Сюзюмов, С. А. Иванов, 210.

13. H. Zoll-Adamikowa, н. д., 284.

14. *Повесть временных лет*, Москва - Ленинград 1955,15.

15 H. Zoll-Adamikowa, н. д., 285.

16. Доментијан, *Животи Светога Саве и Светога Симеона*, превео Л. Мирковић, Београд 1933, 284-285.

17. Стефан Првовенчани, *Сабрани списи*, превод Р. Башић и Љ. Јухас-Георгиевска, Београд 1988, 71.

18. Поред већ наведених дела Хелене Зол-Адамикове и Тадеуша Левицког, указујем и на своје радове: *Српске громиле*, Београд 1998, нарочито 117-127, са наведеном литературом; Неке особености старог погребног обреда код Срба, *Митолошки зборник* 2 (2000) 95-105.

19. *Српске громиле*, 119.

20. Добро документоване примере хумки са спаљеним костима старије и млађе особе, понекад детета или бебе, из Корнатке, наводи Н. Zoll-Adamikowa, н. д., 120-135, али ту нема доказа о самоубиству.
21. G. Wetzel, Slawische Hugelgraber bei Gahro, Kr. Finstrwalde, Veröffentlichungen des Museums für Urund Frühgeschichte Potsdam (Berlin) 12 (1979) 146, сл. 18, 24.
22. Српске громиле, 118.
23. Исто, 123-124, 143-149.
24. J. Werner, Slawische Bronzefiguren aus Nordgriechenland, Abhandlungen der Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin 2 (1952) 6-7, Т. 3/2, наводи неке сличне или привидно сличне примере, али не наводи Ибн Фадланов податак.
25. Српске громиле, 122-124.
26. Д. Премовић, у штампи.
27. М. Ћоровић-Љубинковић, Уз проблем празних тумула, *Старинар* 9-10 (1958-1959) 217.

Dorđe Janković

SLAVIC AND SERBIAN MORTUARY RITUAL IN WRITTEN SOURCES AND ARCHAEOLOGICAL MATERIAL

Summary

In this paper we presented translations of various written sources from the end of the 6th to the beginning of the 13th century among them being: Theophylactus Symocates (1), Pseudo Maurice (2), St. Bonifatius (3), al-Bekri (4), Masudi (5-7), Ibn Fadlan (8), Ibn Dasta (Rosteh) (9), Ibn Haukal (10), Leo deacon (11-12), Tietmar (13), Tradition about bygone times (14) Cosma Pragensis (15), Domentian (16) and Stephan Prvovenčani (17).

There are written data on Slavic funerals (18) and sources could be related to the archaeological finds. Funeral feasts (trizna, daća) have been recorded in *gromile* (votive monuments for the dead) (19) and similar feature (trižniste) had been found in the early Byzantine town of Svač. The suicide of the wife is confirmed in the Labe valley (20-21). Elaborate descriptions of the funerals of the Russians by Ibn Fadlan have also been confirmed: temporary grave (22), cremation of the deceased in the ship - boat, that is the belief of departure of soul into the water - sea (23). The idea of woman as the angel of death had been confirmed by the find from Thessalia (24) as pendant to Fire - Agni, the male intermediary in departure of the soul to heaven.

For the Serbia in the 12th-13th centuries of great importance was the activity of great Župan Stephan Nemanja and his son archbishop Sava on consolidation of Orthodoxy. They destroyed 'idols', 'statues' (kumiri) and 'altars'. These were, most probably, funeral monuments (so called *gromile*) practiced during the 12th century (26) and their appearance had been preserved in certain tombstones of the 14th and 15th century (stećak) (25). Likewise, 'gromila' has been erected for St Stephan First-Martyr (27).